

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מתשובות המזכירות המדעית

”דמי כיס”

מר א"מ מתל-אביב שואל:

מלכתחילה משמעו של דמי הוא מחיר, תמורה, כמו שמצינו: נותן לו דמי עינו. מכאן מותר לומר: דמי כניסה, דמי נסיעה.

במילונים הוכשר הביטוי דמי חנוכה, במשמעות מעות של חנוכה, וכן דמי שתייה, האם הכשר זה חלק הוא?
האם תמצאו להכשיר גם דמי כיס? הרי ביטוי זה משמעו תמורת הכיס, בדומה לדמי עינו, דמי נסיעה וכיו"ב.

תשובה:

אין מביאים ראיה ממילונים ל”כשרותו החלקה” של ביטוי. המילון חייב להביא, והוא מביא, מה שנמצא למעשה בלשון, בין שהורתו ולידתו בקדושה ובין שאינו בקדושה לדעת המילונאי. ולא תאמרו ”כשר” לכל אשר יאמר המילון ”כשר”. אין המילונאי משמיט אלא את מה שלדעתו פסול ומשובש בהחלט.

ולענין דמים: אמת, ש”מלכתחילה” — כמו שאתה אומר — שימושו של דמיס הוא מחיר, תמורה, ובוודאי מעות כיס ומעות חנוכה יפה יותר.

ואף על פי כן אם תבדוק, תמצא אפילו בדברי חז”ל דמים, שמשמעותם המדויקת נתרחבה, והם קרובים למשמעות

של כסף בכלל (ולא דווקא מחיר): „ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים“ (פסחים קיב ע"ב) ניתן גם להבנה פשוטה, „כשאינן לך כסף“, ולא דווקא „כשאינן לך מחירו של החפץ שאתה רוצה לקנותו“.

בוא וראה, למשל, במשנת בבא מציעא ה' ג': „מכר לו את השדה ונתן לו מקצת דמים ואמר לו אימתי שתרצה הבא מעות וטול את שלך“ — אף כאן דמים ומעות משמשים כאחד.

ובלשון שאחר התלמוד נרחב תחום משמעותה של מלה זו. המימרה „דמים תרתי משמע“ (שבמקורה כידוע לך, אין לה כל עניין עם מחיר ועם כסף) קיבלה בשימוש העממי את המובן, שדמים משמעם לא רק דם, אלא גם כסף (ולא מחיר דווקא). ובוודאי ידוע לך הפתגם, המצוי בניסוחים שונים בספרי מוסר ועל גבי לוחות „שיוויותי“ ו„מזרחים“: „אדם דואג על איבוד דמיו, ואינו דואג על איבוד ימיו; דמיו אינם עוזרים, וימיו אינם חוזרים“¹.

ולעניין דמי שתייה, שאתה מזכיר — ביטוי זה נראה פגום מטעם אחר. אדם מישראל אינו להוט כל כך אחר שתייה, ואם הוא מקבל „דמים“ אלה, אינו מוציאם לשתייה דווקא. אגב: אצל הערבים אין דמי שתייה — שהרי המוסלמים אסורים ביין — והם אומרים „דמי מתיקה“. (מ"מ)

1. על נוסחתיו של פתגם זה ועל מקורותיו עי' דוידזון, אוצר

המשלים והפתגמים, עמ' 93.

”פִּיצוּחַ גִּרְעִינִים”

מר י”מ מנתניה שואל:

בכל בתי הקולנוע בארץ יש שלטים, האוסרים פיצוח גרעינים. האם פרי החמנית נקרא באמת גרעין? יש עוד מספר סוגים של ”גרעינים”, כמו של אבטיח ודלעת, ונוהגים לפצחם — מה שמם של אלה בעברית? בכלל, מה ההבחנה בין השמות קרובי המשמעות גרעין, גלעין, חרצן, זרע וכי? אף על פי שעיינתי במילון, לא הצלחתי להבין בדיוק, מה ביניהם.

תשובה:

אין פסול בשימוש במלה גרעינים שבביטוי ”פיצוח גרעינים”.

השם גלעין נתייחד לגרעינים קשים, כגון גרעיני זיתים, שזיפים, אפרסקים. חרצן הוא הגרעין שבתוך הענב. גרעין הוא שם כולל לכל הסוגים. אף זרע הוא שם כולל, אך צורתו אינה צורת גרעין דווקא.
(ש”ס)

”איכות”

מר ש”מ מכפר הנוער בן-שמן שואל :

לפני ימים אחדים שמעתי בשידור ברדיו את הביטוי ”איכותו מוטלת בספק”.

כפי שאני מבין את הביטוי, ש”משהו מוטל בספק”, הרי לגבי אותו ”משהו”, ישנם אנשים הסבורים כי הוא קיים, וישנם אנשים הסבורים, כי אינו קיים ; כלומר : קיים ספק בקיומו של אותו ”משהו”. למשל : ”קיומן של הצלחות המעופפות מוטל בספק” ; או : ”יופיה של יוכבד מוטל בספק”. אך ישנם דברים, שאינם יכולים להיות מוטלים בספק, והאיכות היא אחת מהם.

לא ייתכן, שאיזה עצם שהוא יהיה חסר איכות. ממש, כשם שאין עצם שיהיה חסר עמידות, חסר משקל או חסר נפת. אני סבור, שאין זה נכון לומר ”משקלי מוטל בספק”, אלא : ”ישנם אנשים המטילים ספק בכך, שמשקלי הוא 68 ק”ג”. ובאותו אופן אין זה אפשרי, ש”עמידותו של ביתי בפני סערה מוטלת בספק” אלא למשל : ”עמידותו של ביתי בפני סערה אינה מניחה דעתם של מהנדסים אחדים”.

אם אנו מזכירים איכותו של גוף מסוים, אנו בהכרח מסווגים איכות זו כגבוהה, כירודה, כממוצעת, כמשבעת רצון, כאינה מספקת את הדרישות, כמניחה את הדעת, וכדומה. אולם איכות אינה יכולה להיות מוטלת בספק. ”איכותו” של עצם אינה תכונה סגולית, אולם ”איכות

גבוהה" זוהי תכונה, שאפשר ליחס לגוף כלשהו (מבחינה לשונית), או לשלול מגוף כלשהו.

כנראה שהכוונה בביטוי "איכותו מוטלת בספק" הייתה, שאיכותו הגבוהה מוטלת בספק, או שציבור מסוים מטיל ספק בכך, שאיכותו של הנושא הנדון גבוהה".
ברור, שלנושא הנדון באותו שידור ישנה איכות, ולכן אי אפשר להטיל ספק בקיומה.

התשובה:

המלה איכות בצירוף "איכותו הוטלה בספק", כוונתה, כפי שאתה מציין בסוף מכתבך, "איכותו הגבוהה". להצדקת השימוש יש לומר, שלמלים מסוימות, שיש בהן גם חיוב גם ושלילה, הכול לפי התואר המלווה אותן, נתייחסה משמעות אחת בעיקר, כשהן באות בלא תואר. מעין איכות בהוראת "איכות מעולה", הריהי המלה "משקל". כל דבר הוא בעל משקל קטן או גדול, אבל אם אתה אומר, שהדבר או האיש הוא "בעל משקל", הרי אתה מבקש לומר, שהוא בעל משקל רב; וכיוצא בזה "בעל איכות". אף על פי כן מוטב לפרש ולומר: "איכותו המעולה הוטלה בספק". (ש"ב)

מילואים לקונטרס "חידושי המלים של אליעזר בן-יהודה"

"לשונו לעם" קיד-קטו

בפרק ב' – רשימת חידושי אב"י במילונו – יש להוסיף
ערכים אלה, לפי סדרם האלף-ביתי:

אָחַל (ב) אחל לפלוני, השתוקק שיבוא לפלוני דבר זה, ברך אותו... wish ...
somebody something

בְּכִיר, בְּכִירָה, אח ואחות יתר בשנים.

הובא בין שייכי הערך אח.

חֶבְרָה (ב) ... נערה לומדת יחד עם נערה אחרת בבית ספר, או עובדת אתה
יחד איזו עבודה, או מתהלכת אתה תמיד, ... camarade ...

כְּתִיב (ג) צורת המלים של הלשון כמו שהן צריכות להכתב עפ"י הדקדוק, ...

Orthographie

מְבוֹכָה... מְבוֹךְ... (לבירינט).

ולראיה מביא אב"י שתי דוגמות מספרות זמנו.

מִסְמָךְ (ב) כתב מאמת, שיש לסמך עליו בדבר מהדברים כעדות וראיה וכיוצא
בוה, ... document ...

מַעֲבָדָה (ב) מקום של עבודה, בפרט מיוחד לעבודת נסיונות של חכמת הכמיה,

Laboratorium

מְקוֹר (ב) שם להחרטום של העופות... beak ...

1. כללתי כאן מלים, שהעיר על חסרונן ר' וייס ב"לשונונו

לעם" קיה, וכן את המלה בכיר שנשמטה מרשימתי.

נְטִיפָה ... ובדבור העברי בא"י משתמשים בו לשם תבשיל עשוי חתיכות חתיכות

קטנות של בצק כעין נטפים נטפים.

היבא בערך נטפה (חסר יו"ד).

צְבִיּוֹן... ובמשמ' חשק פתאמי, חליפת מצב הרוח, ... caprice

קְצִיצָה ג) וקציצה במשמ' חתיכה שטוחה, קצוצה ומבשלת או מטגנת. ...

minced cutlet

בפרק ג' – החידושים לצורותיהם ולסוגיהם – יש להוסיף לשמות במשקל מְפַעֵלָה את המלה מעבדה; לשמות במשקל פעילה את המלים נְטִיפָה, קְצִיצָה; לשמות בסיום – ון את המלה צביון; לתארים במשקל פְּעִיל את המלה פְּכִיר; לפעלים בבניין פִּעַל את המלה אָחַל; לשמות במשקל מְפַעֵל את המלה מסמך; ולחידושים הבודדים בדגמיהם את המלים: חִבְרָה, פְּתִיב, מְבוּכָה, מְקוֹר.

בע' לו שורה 16 ובע' לו שורה 15 במקום 220 צ"ל 231.

בפרק ד' – החידושים במבחן הזמן – יש להוסיף אחרי הערך מאוֹן הָאֵוִיר:

מבוכה – לא מקובל במשמע שמציע אב"י.

בראש ע' מג:

צְבִיּוֹן – לא מקובל במשמע שמציע אב"י, אלא במשמע צורה, אופי, דמות.

בשולי סיפור המלה תִּזְמַרְתָּ בע' מג–מד יש להוסיף הערה זו: ראה השלמה לעניין זה ברשימתי "מחיי המלים", "לשונו לעם" קעא–קעב.

ר"ס